

ձամբ Հռովմ երթալը և խնդրէր կայսրէն
Հայոց թագը՝ պիտի չմերժուէր իրեն ։
Կորբուզոն հաւաքեց լեզէոնները Մելիդիոնէ
և սկսաւ յառաջ խաղալ ։ Տիրիթի և Վո-
դոզէս աղաչաւորներ զրկեցին իրեն խաղա-
ղութեան համար, որոնց պատասխանեց
հռովմայեցի զօրավարը, թէ որպիսի ֆեա-
սակար հետեանքներ պիտի ունենար եր-
կու ինքնակալութեանց համար, ուստի ի-
մաստութեամբ խորհուրդ կուտար խոնար-
հելու կայսերական առաջարկին դիմաց ։
Առաջարկուեցաւ զինադուլ, կատարուե-
ցան քանակցութիւնք. յանձն առաւ յո-
խորտ Պարթէն խնդրելու արքունական թա-
գը Հռովմայ մէջ ինքնակալէն ։ Բայց նախ
սահմանուեցաւ կատարել թագադրութեան
հանդէսը հռովմական լեզէոնաց հանդէպ ։
Շքեղ արդուզարդով դրուեցաւ ինքնակա-
լին պատկերը, որուն առջև զետեղեցին
Հայոց թագը ։ Կորբուզոն բոլոր բանակին
առջև պսակեց զՏիրիթի և ապա խրախու-
թեամբ բաժնուեցան իրարմէ ։

Տիրիթի խնդրեց հրաման անգամ մ'ալ
երթալ տեսնելու մայրը, եղբայրները. թո-
ղոց պատանդ Հռովմէացւոց քով իր դուս-
տը, զրկեց աղբիւսագիր առ Ներոն կայսր
և ապա ինքն ալ ուղևորեցաւ դէպ ի Հռոմ ։

Հոս կը լռէ ճարտարարան պատմագրի
վէպը Հայոց նկատմամբ, ժլատ ժամանակը
մեզ սակաւ ինչ կը հաղորդէ Տիրիթի կենաց
այլ պարագայներու մասին. բայց այսչափ
ինչ ծանօթ է, որ Ներոն իւր կայսերա-
կան ճոխութեամբ մեծածախ հանդէսներով
կը կատարէ թագադրութեան հանդէսը
Հռովմայ մէջ և գուցէ կ'ընդունի Հայոց
թագաւորէն և այլ թանկագին ընծաներ,
որոց մէջ կը նշանակուին արդի պատմիչ-
ներէն այն գեղեցկարուեստ ձուլածոյ ե-
րվադներն, որ մինչև ցայսօր Հռովմ կը
պարծի անոնց հնութեամբ ։ Հետախոյզ
քննաբանք Տիրիթի պատմութիւնէս օգ-
տուած կ'ենթադրեն մեր պատմահայրն
Խորենացի, և վերագրած Մեծին Տրդա-
տայ թագաւորին, բայց չունինք հաստա-
տութիւն այս կարծեաց զօրաւոր պատ-
մական ապացոյցեր ։

ԱՐԵՒԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԿՐԱԿԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Աստուած բառը մեր լեզուին մէջ հին,
շատ հին գործածութիւն մը ունի ։

Դժբախտաբար՝ հակառակ մեր երկա-
րատե Զանից՝ չկարողացանք ստուգաբա-
նել այս բառը, չենք ալ գիտեր թէ ո՛ր
լեզուէն փոխառութիւն ըրած ենք ուղղա-
կիւ Հ. Ղևոնդ Ալիշան և Մ. Էմին զա-
նազան բացատրութիւններ տուած են առ
այս, սակայն արդար ըլլալու համար ը-
սենք թէ իրենք իսկ գոհ չեն Ձեռնացած
ըստ ամենայնի այդ կարծիքներէն ։

Իրօք ինչպէս դիտել կու տայ, Հ. Ղ. Ա-
լիշան, «Հաստող», «Աստածող» երկու
նպատակայարմար բառեր են աստուածու-
թեան մը գաղափարը արտայայտող, սա-
կայն պէտք է դիտել որ ասոնց և Աստուած
բառին միջև նմանութեան եզրեր չեն գրտ-
նուած ։

Եթէ «Ազդուած» ընդունինք ինչպէս ի-
րաւամբ կը դիտէ «Հին Հաւատք»ի հե-
ղինակը, բացարձակապէս սխալած պիտի
ըլլանք. վասն զի Ազդուած կրաւորական
է, ուրիշէ մը ազդուած, ներգործուած կը
նշանակէ, բան մը որ ներգործող Աստու-
ծոյ մը գաղափարը չարտայայտեր բնա-
ւին, մինչդեռ բովանդակ մարդոց ըմբռնու-
մով Աստուած պէտք էր ներգործական ըլ-
լար փոխանակ կրաւորականի ։

Շահնազարեան կարապետ վարդապետ՝
Աստուած՝ լուսեղէն էակ կը ստուգաբանէ,
չենք գիտեր թէ հմուտ վարդապետը որ-
չափ ժօռեցած է ճշմարտութեան ։

Հնդկի դիցաբանութեան մէջ «Աստուա-
թա» անուն ծառ մը կայ, որուն արմատը
երկնքի մէջ տարածուած է. ոմանք այն-
պէս կը նկատեն որ մեր Աստուած բառը
սոյն Աստուաթային հետ ուղղակի աղբիւս
ունի, սպասելով որ լեզուաբանութիւնը և
բանասիրութիւնը իրենց վերջնական խօս-

քը տան առ այս՝ անցնինք Աստուած բա-
ռին գործածութեան:

Աստուած բարձր ճակատագրուած է ար-
տայայտելու՝ գաղափարը՝ տիեզերական
մեծ և յաւիտենապէս գործող ոյժին: Աս-
տուած անունով կ'իմանանք բացարձակ
հարկաւոր, ամենակատարեալ, անեղ, ան-
հուն, անսահման անսկիզբն և անվախ-
ճան, անփոփոխելի, ինքնագոյ էակը՝ որ է
արարիչ և տէր ամենայն եղելոց, որ ըս-
տեղծած է տիեզերքը ամբողջութեամբ և
զոր կը կառավարէ ներդաշնակ օրէնքնե-
րով:

Չանազան ազգերէ և ժողովուրդներէ՝
բնութիւնը ամբողջութեամբ՝ Աստուած նը-
կատուած է ի հնումն:

Բովանդակ բնութիւնը ակն ու աղբիւր
համարուած է համայն գոյացութեան՝ որմէ
ծլած են բոյսերը ու ծնած՝ կեանքերը և
ուր պիտի դառնան մի օր տարբեր ձևի
տակ վերերեկելու և այսպէս պահելու հա-
նապազ իրենց շարունակութիւնը զանա-
զան ձևերու տակ:

Այն ոյժը որ բնութեան մէջ կը գործէ,
նոյնինքն բնութիւնը նկատուելով ամենա-
հին ժամանակներու մէջ՝ իբրև պատճառ գո-
յացութեան պաշտուածէ: Բնութիւնը նոյն-
ինքն գերագոյն զօրութիւնն է կ'ըսէին —
La nature elle - même est Dieu —
ինքն է գործը և գործաւորը, ինքն է միակ
տիեզերական պատճառը ամէն արարածոց
և ամէն անոնց որոնք յառաջ պիտի գան.
յետ այսու ալ, ինքն է որ կը գործէ, յա-
ռաջ կը բերէ և կը ձևափոխէ արարած-
ներն և նոր սեռի մը կը վերածէ:

Այս էր հնոց կարծիքը Աստուծոյ մա-
սին:

Իուսարանելու համար մեր այս տողերը
երբ Եգիպտացոց կրօնական թուղթերը
պրպտենք պիտի հանդիպինք pan-ի որ
բնութեան արգասաւոր զօրութեան խոր-
հըրդանշանակն էր:

Նիղիկները իրենց Վիչնու (Vichnou)
աստուածը ունին որուն համար բնութիւ-
նը նոյնինքն Վիչնուն է կ'ըսեն, որ իւր
ժողին մէջ կը կրէ ինչ որ եղած է, ու

պիտի ըլլայ, որ է սկիզբը ու վախճանը
ամէնուն, որ ամէն ինչ է, միակ ու գե-
րագոյն տէրը՝ որ մեր աշքերուն հազա-
րաւոր ձևերու տակ կը վերերեկի Վիչնուն
յամենայնի է և ամենայն ինչ ի նա:

Պրահմինաններուն կարծիքն ալ նոյնն
է. մէկը որ բնութիւնը կը տեսնէ՝ զաս-
տուած տեսած կ'ըլլայ, գործաւորը կամ
մեծ Demiourgos-ը չի՛ գատուիր չի բը-
նորոշուիր իւր գործէն: Գործը և գոր-
ծաւորը նոյն ինքն բնութիւնն է: Աշխարհը
անծանօթ և օտարական մեքենայ մը չէ՛
աստուածութեան համար, իրմէն զուրս
գոյութիւն մը չէ՛ բնաւ:

Ո՛չ միայն բնութիւնը ընդհանրապէս,
այլ և բնութիւնը կազմող, զանիկա լրաց-
նող բոլոր մասերն ալ ինչպէս հող, ջուր,
ծառ, թէ և երկնքին երեսը փայլող իւ-
րաքանչիւր լուսաւոր, արեւ, լուսինը,
մոլորակները և աստղերը պաշտուած են
իրև աստուած. անոնք ամէնն ալ մեծ
ամբողջին սուրբ ու նուիրական մասերը
նկատուած և յարգանքի ու պաշտաման
առարկայ դարձած են:

Բ.

Մեր այս աշխատութեան մէջ մասնա-
ւորաբար Արևը նկատի առնելով պիտի
ջանանք ապացուցանել թէ սա՛ բոլոր ժո-
ղովրդոց կողմանէ երկրի զանազան մա-
սերուն մէջ իսկ պաշտուած է իբրև մեծ
աստուածութիւն մը. բայց զայդ ցուցնելէ
առաջ աւելորդ չենք համարիր մէջ բերել
բոլոր այն պատճառները որոնց յիշելով Ա-
րևը աստուած նկատած և իբր այն պաշ-
տած են մարդիկ:

Արևապաշտութիւնը առանց այլ և այլ
պատճառներ որոնելու պէտք է խորհիլ որ
Արևուն, անոր կատարած բարերար դէրին
և արդիւնքներուն համար յառաջ եկած է:

Կարգ մը հնախօսներ՝ Արևապաշտու-
թիւնը՝ Արամէն յետոյ անոր շառաւիղնե-
րուն մէջ խոտորած աստուածապաշտու-
թիւն մըն է կ'ըսեն, և առ այս բազում ժո-
ղովրդոց տաճարներուն, ինչպէս և մեռել-

ներուն ճակատները դէպ արեւելք դարձ-
նելն ալ վկայութիւն կը կոչեն: Սրբազան
պատմիչներ՝ կ'ըսեն ի մէջ այլոց թէ Ա-
դամ դրախտէն արտաքսուելէ վերջ՝ որ Ա-
րեւելեան կողմը կը գտնուէր ի միսթարու-
թիւն և ի պոփոման՝ միշտ արեւելք դար-
ձած և ըստ այնմ աղօթած է: Տրուած
այս փաստերէն կ'ուզեն հետեցնել թէ ի-
րօք Արեւապաշտութիւնը՝ ճշմարիտ Աս-
տուածպաշտութենէ մը խոտորած է:

Արեւապաշտութիւնը, պէտքէ մտածել ան-
կաշկանդ մտքով թէ յառաջ եկած է Ա-
րևուն զանազան ու զարմանազան օգտա-
կարութիւններէն ուրիշ ո՛ր և է փաստ շատ
տկար ու անգօր է այս խիստ մեծ ճշմար-
տութեան հանդէպ:

Հիներն ալ գիտէին անշուշտ թէ Արևը՝
հեռաւոր տեղէ մը լոյս և ջերմութիւն զրբ-
կելով կը տաքցնէ օդը, հողը և ջուրը ,
պատճառ կը հանդիսանայ բոյսերուն աճ-
ման, տունկերուն գոյութեան, երփնծրանգ
ծաղկանց ու պտղոց, կը հասունցնէ ցորե-
նը՝ ամենակարևոր սնունդը մարդոց, կը
յարուցանէ ծովերը, կը շոգիացնէ ջու-
րերը, կ'ուզարկէ անձրևը որուն իբր հե-
տեանք բնութիւնը անհամեմատ գեղեցկու-
թիւնով մը կը պնտուի, գիշերոյ և ցե-
րեկի եղանակներուն կանոնաւոր ու ներ-
դաշնակ յաջորդութեանը պատճառ կը
հանդիսանայ և այլն և այլն:

Պաշտեցիկ մարդիկ՝ Արեգակն իբր տե-
սանելի, բարի ոգի մը, նկատելով զայն
խաւարին ու տարտարոսին միակ հակա-
ռակորդը. մշտնջենական պատերազմի մը
նշանաւոր հերոսը կը համարէին զայն որ
իւր ճաճանչներով իբրև նիզակներ՝ կը
կռուի հանապազ աղջամուղջին, գիշերուան
և անոր սև ու կոյր ոգիներուն հետ, որ
մերթ կը յաղթէ ու մերթ տեղի կու տայ
և կը ծածկուի վերջալուսային ցոլքերուն
խորը և յաջորդ օրը կը վերերևի նոր թա-
փով մը և նոր կորովով մը վերսկսելու
պայքարը որ թողած էր նախորդ իրիկուն:
Արևուն ու խաւարին այս շարունակական
կռիւներուն մասին որչափ գեղեցիկ ու
բարձր դիւցազներգութիւններ հիւսուած են

ամենահին օրերու գուսաններէ և դիւցազ-
ներգակ բանաստեղծներէ:

Ամենէն գեղեցիկ և քաղցր երգերը յօ-
րինեցին մարդիկ արևուն ուղղեալ. էն յու-
զիչ ու նուրբ ձայները բարձրացուցին ա-
րևուն՝ ի յարգանս և ի շնորհակալութիւն,
անուանեցին զայն հոգի տիեզերաց, հայր
ամենայն եղելոց: Բերուի ինքաներու ա-
ղօթամատենը բանաստեղծական ինչ վը-
սեմ և յուզիչ վրձինով մը զրուած է.
Եգիպտացիք որպիսի անո՛ւշ ու քաղցր եր-
գեր յօրինած են ի յարգանս Արևուն:

Չանազան տօներ և խրախճանութեան
օրեր ալ յատկացուցին մարդիկ Արևուն ի
պատիւ, էն գեղեցիկ բազմոյսները հիմնեցին
անոր համար, ինչպէս պիտի տեսնենք ի
ստորև:

Գ.

Եգիպտացիք կը պաշտէին Արևը Օսի-
րիս, և լուսինը՝ Իսիս անունի տակ. ա-
սոնք կը կառավարէին աշխարհը, կը նը-
կատէին իբրև առաջին և յաւիտենական
երկու աստուածութիւններ որոնցմէ կա-
խեալ էր կեանքը. ի յարգանս և ի փառս
արևուն կանգնած էին Héliopolise-ը =
Արևաքաղաք, յորում շքեղապէս հաստա-
տած էին տաճար մը կրեւիվ իր մէջ Ա-
րև — Աստուծոյն արձանը. սոյն արձանը
կը ներկայացնէր գեղեցիկ երիտասարդ մը
աջ ձեռքով խարազան մը իսկ ձախով՝
կայծակը բռնած:

Փիւնիկեցիները որ Եգիպտացւոց հետ
մեծ ազդեցութիւն ունեցած են ուրիշ ժո-
ղովրդոց կրօններուն վրայ և որոնք տիե-
զերքը իրենց թէօսօխիովը լեցուցած են՝
պաշտած են արևը իբրև մեծ աստուածու-
թիւն մը, Հէրքիւլ անունի տակ: Լուսինը
և աստղերը կը նկատէին իբրև բարի և
չար ոգիներ:

Եթովպացիները կը պաշտէին Արևը :
Արևուն մէկ նշանաւոր պատկերը Եթով-
պիոյ մէջ գտնուած է: Բոլոր Ափրիկեցի-
ները պատուած ու պաշտած են արևը:

Դրօկլօտիթ (trogloodites) ները աղբիւր
մը շինած էին ի պատիւ Արևուն: Ամմոնի

տաճարին մօտ արևուն նուիրուած աղբիւր մը կար:

Պլէմմիները (Blemmyes) Եգիպտոսի և Եթովպիոյ սահմաններուն մէջ հաստատուած՝ արևուն մարդագոհներ կ'ընէին: Նասայա կղզին ցորեկուան այս մեծ լուսաւորին նուիրուած էր:

Բուր Ափրիկեցիները Գոնկոյի և Անկուլայի կողմերը բնակող՝ կը պաշտէին աւրել: Թէնէրիֆ կղզիին բնիկները նմանապէս կը յարգէին և իբր աստուած կը նշկատէին արեւը մինչեւ Սպանիացոց այս կղզւոյն տիրելը:

Արաբացիները պաշտած են Արևը. Աղլա՝ Արաբական քաղաքը արևուն նուիրուած էր:

Հին Բաբելոնի աւերակներէն — Հէլլէյի մէջ տակաւին մզկիթ մը կը գտնուի mesched-escham անունով (Տաճար արևու): Այս քաղաքին մէջ էր Բիւրի = արև՝ բաբելացիներուն մեծ աստուածութեան տաճարը:

Ասորեստանցիք պաշտեցին արեւը Սամա անունով: Տրովադայի մէջ պաշտուեցաւ արեւը Ապողոն անունով: Ազամինոն՝ ինչպէս կը կարողանք Հոմերոսի մէջ հետեակաւ խօսքը կ'ուղղէ արևուն որ բանաստեղծական ըլլալէ աւելի կ'ըմբական է «Արև որ ամէն ինչ կը տեսնես ու կը լսես»: Հերոդոտոս Գիրք Ա. մոգերուն համար դէպ արեւելք դարձած կ'աղօթէին, կը գրէ: Վիտրովիոս բագիններուն արեւելեան կողմը դարձած ըլլալը կը յիշատակէ: Վիտրովիոս նմանապէս ժողովուրդին դէպ արեւելք դառնալ ու ըստ այնմ աղօթելը կը գրէ: Ենգիտները ո՛չ թէ միայն աղօթելու համար դէպ արեւելք կ'ուղղուին այլ և կը ջանան իրենց տուններուն դուռներն ալ արեւելեան կողմը բանալ: Թաթարները մինչև այսօր աղօթելու համար իրենց դէմքերը դէպ աւրելել կը դարձնեն: Ասոնք կը պաշտէին արեւը և անոր կը մատուցանէին իրենց հունձքերուն երեսխարիները, կը նկատէին զայն լուսնոյ հայրը:

Հռոդոս կղզին արևուն նուիրուած էր. յաղթական, գեղեցիկ արձան մը կ'ազնուած

էր այս կղզիին մէջ ի պատիւ Արև աստուծոյն:

Մասսակէթ (massagètes) ներք կը պաշտէին արեւը և կը նկատէին զայն միակ գերագոյն տէրը որուն ձիեր ալ կը զոհէին:

Վոթիաք (votiake) ներք Օրէնպուրկի մէջ կը պաշտէին արեւը իբրև կայան ու աթոռ Աստուածութեան:

Չուվանները (tchouvaches) արեւը իրենց կուռքերուն շարքին մէջ դրած էին ու զարնան սկիզբը զոհեր կը մատուցանէին անոր:

Թօնկուսները (tongouses) իբրև միակ գերագոյն աստուած՝ արեւը կը պաշտէին:

Ձինաստանի մէջ արևուն ի պատիւ կանգնուած բազմաթիւ տաճարներ կային: Ձին կայսրներէն Շըն՝ արև աստուծոյն ուղղեալ բազմաթիւ երգեր շարադրեց:

Ճաբօնի մէջ մասնաւոր սէր մը, յարգանք մը և պաշտամունք մը կար ի յարգանս արևուն, փառաւոր տօն մըն ալ կը կատարէին Սեպտեմբեր 7ին. նոյն իսկ Ճաբօն՝ արևուն նուիրուած էր. դեռ մինչև այսօր ծագող արևու երկիր կը կոչուի Ճաբօն. Ճաբօնի կայսրները ծնունդ կը նշկատուին Գամիսի (արև): Ենզօ կղզիին բնակիչները ամբողջութեամբ պաշտած են արեւը:

Շատ տարիներ չըլլար դեռ երբ Փօրմօզա կղզւոյն բնիկները արևն ու լուսինը կը համարէին Եգիպտացոց պէս իբրև գերագոյն երկու աստուածներ:

Արրականոները (arrakanois) Մօնէյ կղզիին մէջ՝ ի պատիւ այս Արև աստուծոյն տաճար մը կանգնած էին:

Սէյլոն, Սումատրա, Ճավա, Չէլէպեան, Սօնտ, Մօլուքեան և Փիլիպին կղզիներուն բնակիչները ուրիշ գերագոյն աստուածներ չէին ճանչնար արեւն ու լուսնէն զատ:

Սիամի բնակիչները մեծ յարգանք կը տածէին արևուն հանդէպ:

Հնդկաց մեծ աստուածութիւնն էր աւրել: Արևն ու լուսինը կը նկատէին աստուածութեան երկու աչքերը: Ամէն տա-

րի յունվար 9ին ի պատիւ արեւուն մեծ տօն մ'ալ կը կատարէին: Արեւ աստուծոյն ուղղեալ բազմաթիւ նուիրական երգեր ալ ունէին Հնդկները:

Թէ որ մեր ակնարկը Ասիայէն յետոյ Եւրոպա դարձնենք հոն ալ նոյն կրօնքը՝ արեւուն, լուսնին աստղերուն ու բնութեան զանազան մասերուն հանդէպ՝ սէր ու պատկառանք պիտի տեսնենք:

Եթէ հաւատք ընծայել հարկ է Պղատոնի՝ յոյները Արեւն ու Լուսնն զատ ուրիշ աստուածութիւններ չէին ճանչնար ամենահին ժամանակներու մէջ: Յոյն փիլիսոփաներ զանազան զաղափարներ տուած են ի յարգանս և ի փառս արեւուն:

Լակոնիոյ (Laconie) մէջ արեւուն նուիրուած արձան մը կանգնուած էր:

Թեսալիոյ մէջ արեւուն ընծայելու համար, ագուաներ կը սնուցանէին: Միթրայի նուիրուած արձաններուն վրայ ալ այս օրինակ թոշուններու պատկերներ տեսնուած են ի Պարսկաստան:

Հին Բիւզանդիոնի տաճարները ամբողջութեամբ արեւուն նուիրուած էին:

Իտալիոյ զանազան մասերուն մէջ արեւուն պաշտամունքը յաճախադէպ էր: Միկլիթա կղզին արեւուն նուիրուած Արեւակղզի ալ կը կոչուէր: Այս կղզւոյն բնիկները իրենց արեւ — աստուծոյն եզներ կը զոհէին:

Ապանիոյ հին բնակիչները տաճար մը կանգնած էին արեւուն ձօնուած:

Հարաւային Եւրոպայի բովանդակ ժողովուրդները, մանաւանդ կելտական ծագում ունեցողները կրակէն, ջուրէն, Արեւն և Լուսնն զատ ուրիշ աստուածներ չէին ճանչնար գրեթէ:

Յուլիոս կեսար կը հաւատտէ թէ հին Գերմանները Արեւն ու Լուսնը պաշտած են: Թուլուզի մէջ արեւուն նուիրուած տաճար մը կը բարձրանար:

Թէ որ Եւրոպայէն ալ Ամերիկա անցնինք ըննելու բնիկներուն կրօնքը, պիտի տեսնենք որ թէև երկրին պտուղները, բոյսերը, կենդանիները, թռչունները, ձկնները նման չեն հին աշխարհի բուսոց և

կենդանեաց՝ սակայն տակաւին պիտի տեսնենք որ նոյն կրօնքը, նոյն արեւն է որ պաշտուած է այդ նոր աշխարհին մէջ ալ:

Գանատացիները և Հըտտերի ծոցին ափերը ապրող բնիկները, ամենահին ժամանակներու մէջ պաշտած են արեւը:

Բերուի ինքսակոր զիրենք արեւորդիներ կ'անուանէին, կանգնած էին տաճարներ ու բազմաթիւ սեղաններ ի պատիւ այս մեծ Լուսաւորին և ինչպէս կը հաւատտէ մեզ Մարմօնթէլ, ունէին յատուկ տօներ ալ ճիշտ Եգիպտացւոց պէս, արեւը կը նկատէին բովանդակ բարեացակն ու աղբիւրը:

Մեքսիկոյի մէջ նոյն կրօնքն կը տիրէր:

Ֆլորիտացիները պաշտած են արեւը:

Կայէն կղզւոյն բնիկները կը պաշտէին արեւը: Միով բանիւ Ամերիկայի ամէն կողմերն ալ Արեւապաշտութիւնը տարածուած էր:

Դ.

Տարակոյս չկայ թէ մենք ալ իբրեւ ուրոյն ժողովուրդ ունեցած ենք շրջան մը յորում պաշտած ենք արեւը, լուսինը, աստղերը և բնութեան զանազան ու զարմանազան մասերը:

Արշակունեաց Թագաւորութեան ժամանակ արեւապաշտութիւնը տարածելու մասին արքունի ջանք մը յայտնի համարձակ կը տեսնուի պատմութեան մէջ: Մեր Պատմահայրը՝ Մ. Խորենացի Բ. 8. վաղարշակի նկատմամբ հետեւեալը կը գրէ «յետ այս ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր անդրիս հաստատէ Արեգակին և Լուսնի»։ Յայտնի է թէ Վաղարշակ Հայաստանի մէջ կարգ կանոններ հաստատեց ընդ որս և կրօնական կարգադրութիւններ չը վերաբեցցէ իր ազգէն։ Գիտնալու է սակայն թէ Վաղարշակի հաստատած մեհեաններէն առաջ հաւանաբար Հայաստանի մէջ Արեւուն և Լուսնին նուիրուած բազմիներ կային, քանի որ ժողովուրդը սիրայօժար համակերպեցաւ նոր թագաւոր

րին կրօնական կարգադրութիւններուն . բաց աստի վաղարշակի քիչ մը զանգատի ձևով գրած նամակէն ալ կրնանք հետեցընել թէ Հայերը ունէին արևուն պաշտամունքը, բայց ժամանակին ու երկրին քաղաքական հանգամանքներուն պատճառաւ թուլացած էին պաշտաման մէջ :

Վաղարշակի յաջորդներէն Արշակ Ա. ջերմ նախանձախնդրութիւն ցոյց տուած է կոապաշտութեան մասին . Բագարատ իշխանին զաւակները սպաննած է կոոց չերկըրպագելուն համար : Տիգրան Բ. կ'ըսէ պատմութիւնը, Ասուտ Բագրատունիին լեզուն կտրած է կուռքերը անարգած ըլլալուն համար, տարակոյս չկայ թէ ակնարկուած այս կուռքերը արևուն ու լուսնին կուռքերն են :

Արևապաշտութիւնը ուրիշ կարգ մը սնապաշտութիւններու հետեւած է մինչև Տըրդատի և Գրիգոր Լուսաւորչի ժամանակը որ ասոնք Քրիստոնէութիւնը երկրին պաշտօնական կրօնը եղաւ ու կոապաշտութիւնը սկսաւ իր բոլոր փուլերով արմատախիլ ըլլալ :

Արևապաշտութիւնը այնչափ խորունկ հետք և արմատ ձգած էր ի մեզ մեր կրօնական կալուածին մէջ որ Քրիստոնեայ հայրեր, եկեղեցական պատուական զրիշներ չըմոռցան արևը իրենց գերաքանչ ոճով ու վառ երևակայութիւնով գրած շարականներուն և աղօթքներուն մէջ չյիշել ու նոյն իսկ զԱստուած նկատեցին իրաւամբ «Առաւօտ Լուսոյ» Արեգակն արդար», «Արեւը արեգական», «Լոյս» . նըշանակելի են մանաւանդ սա հիանալի տողերը որոնք Բերուի ինքաներուն ջերմեռանդ աղօթքները և Միլտոնի Լուսոյ ուղղած մաղթանքները կը յիշեցնեն մեզ . «Որ հաստատեցեր զԼուսաւորն ի բարձունս, ի յերկնից լոյս ծագեցեր ընդ ամենայն տիեզերս : Արարիւր զարեգակն Լուսատու տուրնջեան, զԼուսին և զաստեղս՝ լուսատու զիշերոյ և զլոյս ճրագի : Դու ես լոյս գովելի սուրբ և առաջին լոյսն, իրէն փախնու խաւարն և զլոյս քո կենդանի Տէր ծագես ի սիրտս մեր...» :

Քրիստոնէութիւնը իբր մեր ազգային ու պաշտօնական կրօնըը ընդունելէ վերջ իսկ՝ Արևորդի կոչուած տեսակ մը արևապաշտներ կը տեսնենք Հայաստանի զանազան մասերուն մէջ՝ որոնց մասին մեր եկեղեցական Հայրերուն աւանդածներէն՝ յառաջ կը բերենք ի ստորև :

Ասոնք Եէգիսներուն պէս բարտի ծառը կը պաշտեն, առաւօտուն իրենց աղօթքը դէպ արեւելք, երեկոյին ալ դէպ արևմուտք դարձած կը կատարէին : Ս. Մեսրոպի (Ե. դար) ժամանակ բազմաթիւ արեգակնապաշտներ կային ի հայս . Գրիգոր Մագիստրոսի ժամանակ ալ երեցած են արևապաշտներ որոնց մասին Մագիստրոս Ասորաց կաթողիկոսին տեղեկութիւններ կը հաղորդէ : Ս. Ներսէս Շնորհալի (ԺԲ տար) Թորոս Գորեպիսկոպոսին կը գրէ «Եհաս ի Ձէնջ գիր առ մեզ յաղագս Արևորդեացդ որք ի քաղաքի մերում բնակին (ի Սամուղեո), եթէ կամին և աղաչեն ի հօտն Քրիստոսի խառնել զնոսա, զի որպէս ազգաւ և լեզուաւ ի տոհմէ Հայոց են» : Մինչև իսկ Լէնկթիմուրի ժամանակ Արևորդիներ կը գտնուէին, Թոմայ Մեծոփեցի կը գրէ «Եկն ի Մերտին, աւերեց զքաղաքն և զչորս գեղ Արևորդի կոապաշտ, զՇօշն, զԵրմարս, զՍաֆարի և զՄարագի » : Տարակոյս չկայ թէ ասոնք հին հայ հեթանոսութեան մէջ մնացորդներն էին, որոնք Բերուի ինքաներուն պէս զիրենք Արևորդի կ'անուանէին : Ս. Ներսէս Շնորհալի կը համեմատէ Արևորդիները Bogomiles կոչուածներուն հետ որոնք Պաւլիկեանց սերունդէն էին Պուլկարիոյ մէջ, «որպէս ազգն հոռոմոց Պոզոմիլսոց անուանեալք մնացին խաւարեալք ի լուսոյ աւետարանին... այսպէս և Արևորդիքդ յազգս մեր ի մասին սատանայական խաւարին մնացեալք՝ ոչ կամեցան լուսաւորիլ Աստուածային լուսոյն ի ձեռն Լուսաւորչին մերոյ Ս. Գրիգորի» :

Թերևս Արևորդիները՝ Թոնդրակեցիներուն մէջ սերունդն էին :

Արևապաշտութենէ յիշատակներ՝ յայտնի է թէ մնացած են մեր մէջ, Հայաստա-

նի զանազան մասերը, Արևուն նուիրուած
և անոր անունով կոչուած են. նոյն իսկ
Արշակունի թագաւորներուն կտրած դրամ-
ներուն վրայ կ'ըստի թէ՛ արևուն պատ-
կերը դրոշմուած էր:

Ե.

Քոլոր այն ազգերը որոնք առաւել կամ
նուազ թափով մը պաշտած են Արեգակը,
կրակին հանդէպ ալ մասնաւոր սէր և ահ-
նածանք ցոյց տուած են՝ նկատելով զայն
արևուն փոխանորդը երկրի վրայ: Մաս-
նաւորաբար պարսիկները որ միննոյն ժա-
մանակ թէ՛ արեապաշտ և թէ՛ կրակա-
պաշտ էին ու մեր մէջ ալ ներմուծելու
համար սոյն կրօնքը յայտնի է թէ խիստ
արևնահեղ պատերազմներ մղեցին Շա-
պուհ, Յազկերտ, և Պերոզ. Պարսից թա-
գաւորները:

Յ. ԱԼՈՃԵԱՆ

Շարայարեյի

ՕՐԱԳԻՐ ԱՌԺԱՄԱՅՆ

Ա Ջ Դ Մ Ա Ն Ց Մ Տ Ա Ց Ե Ի Ս Ր Տ Ի

1 8 4 2

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Ֆ Ե Ր

2

Զգաւազան արքայի, զգէն մարտկի,
զգրիչ իմաստնոց, զգարդ կանանց, զա-
մենայն յափշտակէ մահ և տանի:

3

Միանգամ մեռանի մարդ, սգաւորն հա-
նապազ:

4

Մարդկութիւն մատենան է Աստուծոյ, և
սիրտը՝ տառն նորա:

5

Ի ծննդենէ մինչև ցծերոյթ՝ ձգին սան-
դուխը կենաց, ուստի իշանեմք ի գաւիթ
տապանին. այլ մահ զբազումս ի գլխոյ
սանդիսոցն յանկարծ ի վայր գլորէ:

5

Ծրիծառն ճռուողելով ընդ օդս աւետէ

զգարուն և զմանկութիւն. պար խորդոց
յերեսս երկնից գրեն զչու մարդոյ:

5

Զհետ մեղաւորին շրջին մեղք իւր որ-
պէս սևադէմ արբանեակը:

5

Քնար գիշերոյ եօթնադի. այսինքն են.
Խաւար, Լուսաւորք, Լուսիւն, Քուն,
Յիշատակը, Տխրութիւն և Մահ:

5

Յոյս է որ զսիրտ վշտօք ճնշեալ՝ որպէս
յառածգութեամբ ընդլայնէ և ամփոփէ:

10

Ի դաստիարակութեան յուղղել զդի-
ւաթեք բարունակս՝ զգոյշ լեր մի՛ ուղ-
ղակի վարսեցես զնեցուկն, գուցէ հա-
տեալ զարմատ տնկոյն և ցամաքեսցի:

11

Ի մի թռիչ կարես սլանալ յերկին և
ի մի վազս զթիւ ի դժոխս. գործ մի ևեթ
բաւական է ի շարժումն քեզ:

15

Ճշմարիտ բարեկամք նմանեսցին զու-
գից աչաց որք ոչ երկու՝ այլ մի տեսանեն:

21

Երկու թիակք և մի ուղղեակ, այս է
բարեկամութիւն հաւատարիմ:

21

Որ զամենայն գիտել նկրտի, յաճախ
զանձն մոռանայ:

22

Զեփիւռ ի գգուելն զվարդ թափէ ըզ-
թերթն նորա, այսպէս և աղապատանք
զմատաղ սրտիւ՝ խամրեն զնա յաճախակի:

23

Բանաստեղծ՝ թարգման ամենայն ըզ-
գածմանց:

26

Ամենայն իղձք ճրագունք են կազմեալք
զորս կայծ մի յուսոյ բորբոքէ:

26

Բազումք յըղձից այն ինչ ծնեալ և
մեռանին և թաղին ի սրտի:

31

Տարի բոլորեալ՝ սին մի խորտակեալ
ի տաճարի ժամանակին. Լ. Ղ. Ա.